

Nádvágás a székesfehérvári Sóstón

1. Székesfehérvárt már a magyarság itteni megtelepedésétől kezdve, századokon át nádas, mocsaras, lápos vízivilág vette körül. Ennek a természeti adottságnak előnyeit élvezte, hátrányait szenvedte a város. A vizek lecsapolása a XVIII. század elejétől a XX. század elejéig tartott. A hajdani állapotok utolsó emlékeként, egyre csökkenő területével, a Sóstó maradt meg. A város tulajdonát képező állóvíz használata, hasznainak szedése szabályozatlanul és szabályozottan, jogszerűen és anélkül számos tekintetben az 1970-es évekig folyt. Ebbe a körbe tartozott az itt termő nád aratása és felhasználása is.

A Sóstó és környéke a XIX–XX. század fordulóján vizes-nádas-mocsaras, valamint bokros-fás felületével 500-600 holdat foglalt el. A tó kitűnő nádat adott.¹ A sekély vízben ugyanis jól nőtt e növény. A rendszeres, évenkénti *nádatolás* is a haszonvételek közé tartozott. Hasznot, bevételt elsősorban a városnak hozott, de nem feledkezhetünk el a munkát végző nádatolók bevételeiről sem. A nád felhasználóinak pedig bizonyos szükséglete elégtelt ki, számukra ezért volt hasznos a tó nádtermése. Az sem volt közömbös, hogy a tóban élő nád mindig is hozzájárult a természeti értékek megőrzéséhez, védte, stabilizálta a tó partját, elősegítette a víz tisztulását. A tó élővilága számára biztosította az életteret, a búvóhelyet, a táplálkozás és a szaporodás terét.

A víz, az ingovány uralta hatalmas terület nádjáról számos leírás szól. Közülük csak néhányat emelek ki. Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, történetíró a XVII. század elején históriájában jellemezte Székesfehérvárt és vidékét. Ebben mind a Sárvívről, mind a Sóstóról, továbbá a mocsaras, sáros, sásos, nádas környezetről tett említést.² Evlia Cselebi (1611–1682?) török világutazó 1664-es látogatása nyomán azt jegyezte fel, hogy Székesfehérvár igen erős vár a Sárvíz folyó partján, nádas, mocsaras helyen áll.³ Az első katonai felmérés Székesfehérvárról 1783-ban készült. Térképe szerint a Sóstó nagy részét nád borítja. Szabad vízfelület különösen a város felőli, északi, további a keleti részen látható. Az 1856 és 1860 közötti második katonai felmérés térképén is hasonló az állapot. Ifj. Palugyay Imre (1818–1866) földrajzi író, alispán, jogtörténész 1853-ban a Székesfehérvár szabad királyi város határában szétszórtan található tavak, mocsarak közül külön kiemelte a Sóstót, melyben évenként nagyobb mennyiségben használható nád nő.⁴ Károly János (1834–1915) kanonok, történetíró a millennium idején azt írta, hogy a Sóstót a mellette fekvő sétány alatti források táplálják, és kitűnő nádat terem.⁵ Azt sem lehet elhallgatni, hogy Bél Mátyás (1684–1749) történetíró, földrajztudós a XVIII. század első felében mit észlelt a városhoz tartozó területről. Azt kicsinek találta, melynek ráadásul mintegy negyede mocsaras. Haszna csak az, hogy körülzárja a várost és halat, csíkot, valamint nádat ad.⁶

1 Károly János: Fejér vármegye története. I–V. Székesfehérvár, 1896–1904. I. 41.; Landgraf János: Kultúrmérnöki jelentések a talajjavítás terén 1889. évben tett intézkedésekről. Budapest, 1890. 45. A tó területét illetően a forrásokban nagyságrendileg különböző adatok szerepelnek. Feltehetően egyesek ebbe a tó – ugyancsak városi tulajdonban álló – környékét is beleszámolták. Mások viszont kizárólag a vízzel és a hozzá kapcsolódó náddal borított – egyébként változó – felületet.

2 Istvánffy Miklós: Magyarok dolgairól írt históriája. Tállyay Pál XVII. századi fordításában. Budapest, 2001–2009. I/1. 44, 53.

3 Evlia Cselebi: Török világutazó magyarországi utazásai 1664–1666. Budapest, 1908. 44.

4 Ifj. Palugyay Imre: Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása. II. Szabad királyi városok leírása. 1. Pest, 1853. 135.

5 Károly 1896–1904. I. 41.

6 Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Fordította és bevezette: Prokopp Gyula. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 5. Székesfehérvár, 1977. 106.

A Székesfehérvár szabad királyi város tulajdonában lévő területek közül a XVIII. század közepétől nád különösen a Sárréten, a Sóstóban, Bárándpusztán és a Nádlás nevű határterészen termett. A város tanácsa a XVIII. század közepétől egy évszázadon át számos alkalommal hozott döntést a nád aratásáról, értékesítéséről, védelméről, felhasználásáról. A XVIII. század végéig a nádvágás még szabadon történhetett, a XIX. század elejétől viszont egyre inkább szabályozott lett a *nádalás*, *nádlás*. Hiszen a nád értéket képviselt, számos célra lehetett felhasználni. Így 1688–1849 között mindenekelőtt épületek fedésére (*nádtető*, *nádfödél*), aztán tüzelőként és téglaegetéshez. A nádat az aratók *részért vágták*, általában a harmadát kapták meg. Amikor nem borította vastag jég a tavat, kevesen jelentkeztek a munkára, a nádvágást a város felében adta ki. A városnak járó részt a *városmajorban* gyűjtötték. 1810-ben a város úgy rendelkezett, hogy téglaegetéshez a Sóstóban levő nádat kell felhasználni. A városnak innét 1820-ban 2700, 1821-ben 3610 kéve nád jutott.⁷

2. Székesfehérvár városnak 1875-ben a sóstói nád termelése 12 456 kéve volt. Az eladási árat száz kévéenként 6 forintban állapították meg. Ez megegyezett az előző évi árral, melyet azonban májusban 4 forintra szállítottak le. A székesfehérvári közgyűlés utólag azt állapította meg, hogy a városnak a nádlásból 1874-ben 750 forint, 1875-ben 600 forint jövedelme származott.⁸

Az 1889. évi kultúrmérnöki jelentés szerint a város a Sóstó nádjára nagy gondot fordít. Ebből ugyanis jelentős bevétele van, a nádra a környék lakossága igényt tart.⁹

A XX. század első felében a város, így a Sóstó gazdasági ügyeivel a *polgármesteri hivatal gazdasági hivatala* foglalkozott, melynek szervezetében tevékenykedett a *városgazda*.¹⁰ Alárendeltségükbe tartozott a *városmajor*. Megbízásukból a Sóstó melletti nádtető *csőszházban* lakott, a tavat és környékét vigyázta a *csősz* vagy *gátőr*. A feladatot 1928-tól, hivatalos megjelöléssel *műrétkezőként*, Dala Ferenc látta el. Ő korábban gróf Széchenyi Viktor főispán sárpentelei birtokán volt *előmunkás* és *parádés kocsis*. (1950 után, a tanácsrendszerben különböző néven, szervezeti formában működött a város gondnokság.) A csősz télen a nádataratót is felügyelte. A *részes aratásra* általában sok jelentkező volt. Az arató ekkor is rendszerint harmadrészt kapott, a többi a városé lett.¹¹

Az előző századfordulóig visszanyúló népi emlékezet szerint a Sóstó nádjának aratói különösen az állóvíz környékének (Alsóváros, Maroshegy, részben Palotaváros) lakóiból kerültek ki. A munkát a téli időszakban férfiak végezték. Lakatos Sándor (1941) és Lukács Istvánné Arany Mária (1941) – akik életük fiatal éveit a tó közvetlen közelében töltötték – a következőképpen emlékeztek. Az általános vélemény szerint „a sóstói nád jó minőségű, *finom volt*”. Ahogy a jégre rá lehetett menni, máris *tolóval*, *tolókaszával*, ügyes kezű személy vagy mester által készített, embermagasságot meghaladó fakeretre erősített vassal vágták. Ezzel az eszközzel két férfi dolgozott: egyikük tolt, így vágta a nádat, mely szépen bedőlt társa karjára. Két *öl* adott ki egy *kévé*t. A másik, egyszerűbb szerszámot, a rövid kaszára

7 Kállay István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18. Székesfehérvár, 1988. 107–108.

8 Székesfehérvár 1875. február 6. 45.; Székesfehérvár 1875. május 12. 169.; Székesfehérvár 1876. január 5. 6.; Székesfehérvár 1876. január 29. 36.

9 Landgraf 1890. 45.

10 Juhász Viktor: Székesfehérvár szabad királyi város. In F. Szabó Géza (főszerk.): Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város általános ismertetője és címtára az 1931–32. évre I–II. Budapest, 1932. 24.

11 Zsuhár Melinda: Maroshegyi mozaik. Egy városrész története. Székesfehérvár, 2009. 131–132.; Banizs Károly–J. Mező Éva–Takács András Attila: A székesfehérvári Sóstó természetvédelmi terület. Székesfehérvár, 2010. 67. A parasztházra emlékeztető *csőszházban* Dala Ferenc halála után fia, Dala János lakott feleségével és lányával 1964-ig.

emlékeztető *gyalászkát* is használták, mellyel egy ember vágott. Ismerték a lábbelire kötött, a csúszást gátló, *jégpatkót*. A nádat ott a jégen összerakták, kérébe kötötték, *gúlába* rakták. Aztán lovas kocsival mihamarabb vitték. *Kapós* volt a nád, gyakran a vevő már a jégről elvitte. Ha valamelyik évben nem tudtak a tóra rámenni, akkor bosszankodtak, mert a következő esztendőben nehezebb lett a vágás. A város mindig úgy jelölte ki az aratandó területet, hogy a vadmadaraknak és más élőlényeknek maradjon élőhely, búvóhely.

A XX. századra a nádfedeles épületek a Belvárosból a külső városrészekbe és a szőlő-hegyekre szorultak vissza, de ott sem voltak kizárólagosak. A nád többeknél előbb a lakó-házról, aztán a melléképületről került le. A helyi *nádazók*, *nádverők* speciális ismerettel rendelkeztek, de nem érték el az iparos emberek rangját. Székesfehérváron a település, illetve a városrészek utcaképét nem határozta meg annyira a nádfedél, mint a paraszti lakosságú Sukoróét és Pákozdét. Bár a Sóstóhoz legközelebb eső Szárca utcában a XIX. század végén még a nádtető dominált. A sóstói nádat a város környékének falvaiban is felhasználták.

A városi területen nőtt nádat a településen élők egy része ősi jusson magáénak tekintette. Ellenszolgáltatás nélkül akart belőle részesülni. A távolabbi múltból idézhető az 1805. évi eset. Észlelték, hogy a Sárreteken egyesek éjszaka dolgoznak, titokban vágják a nádat, amivel másoknak kárt okoznak. A tevékenységet a tanács a polgárok esetében 12 forinttal, másoknál 32 botütéssel fenyegette. A Sóstón a XX. században is szokás volt, hogy a közelben lakók, főleg a parasztemberek kisebb mennyiségű nádat engedély nélkül vágtak le. Ha csak javításra kellett a nád, az érintett férfi kifizetve a csósz távollétét, kiválasztva a megfelelő időpontot, *gyalászkáival* vágott magának. Az ilyen, szerényebb mértékű eltulajdonítást nem is tekintették lopásnak, a környék közösségéhez tartozók a cselekmény végrehajtóját el sem ítélték. (Holott a büntető törvénykönyv, az 1878. évi V. tc. 333–334. § szerint mint lopás, büntetendő volt.) Háborús időszakokban, különösen 1945-ben megnőtt az effajta, ingyenes beszerzések száma. Ínséges időkben, akik rászorultak, vitték tüzelőnek is. A népi jogéletnek az ilyen magatartás természetes része volt.

A nádaratók saját részüket felhasználták vagy eladták. Elsősorban tetőfedéshez, aztán *nádpallónak*, így a mennyezethez *stukatór*nak/*stukaturnak* vásárolták. Az értékesítés híre, főleg 1945 előtt, szóban terjedt. Az eladó a kocsmákban és másutt beszélt róla, rokonokat, ismerősöket kért, hogy terjesszék az eladási szándékot. A vevő hasonló módon érdeklődött, tájékozódott. Ritkább megoldás volt az, amikor az utcai kapura kitették a hirdetést: „*Nád eladó.*” Hasonló szöveggel a helyi újság apróhirdetési között nagyon sok ajánlatot lehetett találni, különösen az 1950–1960-as években. Hirdettek 50–300 kévét egyes magánszemélyek, főleg Széchenyi, Szárca utcaiak. Volt hirdetés a Sárkeresztúri, Udvarhelyi, Borszéki, Temesvári, Jancsár utcából és a Sárkánykúti dűlőből. Vagyis itt laktak a nádvágó emberek, akik főleg az udvarukból árultak.¹² Ezek a személyek a vevőkkel szóban állapodtak meg, szóbeli szerződést kötöttek, amit mindkét fél betartott. A csószháztól nagyobb mennyiséget, ezret vagy több ezret kínált a város.¹³ A nád iránti kereslet fokozatosan esett vissza, a nádfedeles házak pedig 1980 körül lényegében eltűntek.

3. A változás jeleként, idővel már nagyobb gazdasági szervezet gépekkel is végezte a nádaratást a befagyott tavon. Az egyik kezdeti alkalmat 1957–1958 tele hozta. A Velencei

12 Néhány példa: Fejér Megyei Hírlap 1956. május 20. 8.; 1956. június 23. 4.; 1956. július 1. 8.; 1956. augusztus 11. 4.; 1956. augusztus 14. 4.; 1956. augusztus 18. 4.; 1956. szeptember 1. 4.; 1957. augusztus 31. 4.; 1958. február 1. 7.; 1959. május 30. 7.; 1961. április 8. 7.; 1964. december 6. 6.; 1965. február 23. 4.; 1965. március 28. 6.; 1966. december 3. 7.; 1968. február 10. 7.; 1968. december 21. 6.; 1969. január 12. 6.; 1969. július 26. 11.; 1973. január 7. 6.
13 Fejér Megyei Hírlap 1958. április 16. 7.; 1966. március 30. 7.; 1969. május 7. 7.; 1980. április 22. 6.

**Nádatatás a Sóstón tolókaszával
1958-ban**

(Lukács Istvánné tulajdona)

Öregek egy Szárcsa utcai kapu előtt 1978-ban

(Lukács Istvánné tulajdona)

Nádgazdasági Vállalat novembertől áprilisig aratta a nádat. Nádvágásra, feldolgozásra, kapcsolódó munkákra télen 5–600 embert is foglalkoztatott. Az ütemterv szerint először a székesfehérvári Sóstó, azután a csóri halastó nádját vágták, a Velencei-tavi aratásra csak azután került sor. A vállalat évente akár 1 millió kéve nádat is vágott, melyeket osztályozva *kúpok*ba raktak. Nádjuk a tetőfedésen túl alkalmas volt *nádpadló* készítésére, ami mennyezetnek, burkolatnak, válaszfalnak, hang- és hőszigetelőnek szolgált.¹⁴ A Velencei-tavon 1955 körül, jó esztendőben egy kh-ról 800–1500 kévét arattak le. A tó egész nádállományát egymillió kévére becsülték.¹⁵

A székesfehérvári Sóstó hagyományos nádatatása leginkább a Velencei-tó hagyományos nádvágásához hasonlított.¹⁶ De közel állt a Dunántúl más ilyen munkáihoz is. Példaként említhető a Kocs községben (Komárom m.)¹⁷ és a Káli-medencében (Zala, majd Veszprém m.)¹⁸ végzett tevékenység. A Velencei-tó nádja a sóstóinál nagyobb hírré jutott. Egyrészt, mert ott nagyobb mennyiséget arattak, amiből külföldre is került; másrészt némelyek azt a kitűnő sóstói nád-
nál is jobb minőségűnek vélték.

4. A Sóstó nádi világa bűvőhelyül is szolgálhatott. A századok során nemegyszer, sokféle okból, különféle személyeknek. Ártatlanoknak és bűnösöknek. Az I. világháborút megelőző esztendőben a székesfehérvári

cigányoknak/romáknak egy verekedés miatt gyűlt meg a bajuk a helyi rendőrséggel. A nyomozás során a rendőrök felkeresték a város végén fekvő cigánytelepet. Ám mire odaértek, a férfiaknak csak hült helyét találták, a telepen az asszonyok és a gyerekek maradtak.

14 *Heresznyi Tibor*: Látogatás a Velencei Nádgazdasági Vállalatnál. Fejér Megyei Hírlap 1957. november 7. 5.

15 *Huba László*: Budapest – Velencei-tó – Székesfehérvár. Magyarország írásban és képben 16. Budapest, 1959. 36.

16 A Velencei-tó nádjának aratásáról és felhasználásáról: *Pesovár Ferenc*: A juhait kereső pásztor. Fejér megyei néptáncok. Székesfehérvár, 1983. 22–27.; *Lukács László*: Sárfőtől Mezőföldre. Táj- és népkutatás Fejér megyében. Székesfehérvár, 2009. 192–195.

17 *Fél Edit*: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Budapest, 1941. 67.

18 *Hála József*: A Káli-medencében és környékén levő kis tavak vízének, valamint növény- és állatvilágának hasznosításáról. In *Lackovits Emőke* (szerk.): Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Veszprém, 1986. [60–66.] 62, 64.

A rendőrök elől elmenekült férfiak a közeli nádas és mocsaras Sóstóba vették be magukat, „*ahol csak ők ismerték a járást és ahová kívülük senki nem mert bemenni*”. A rendőrök így a partot őrizték, és próbálták kicsalogatni a napokig bújkáló gyanúsítottakat.¹⁹

A Sóstó az utóbbi két évtizedben országos és helyi természetvédelem alá került. A megújulásnak köszönhetően az egyéni és a csoportos látogatók kedvelt területe lett. Egyidejűleg nőtt meg az érdeklődés az élővilágnak jelene és múltja iránt. A nádaratás napjainkban a természeti értékek megóvása céljából történik.

Gelencsér József

Városi vice – Népi abszurd

A „Papjanesi-vicek” effektusa népdalszövegeinkben

Történeti népzenei forráskiadványaink újabb köteteit mindig nagy örömmel veszem a kezembe, mert sok meglepetést tartalmaznak. Ezekben ugyanis – a nagy összefoglaló munkákkal szemben – egy-egy gyűjtő egy-egy gyűjtése alkalmával lejegyzett dalait együtt találhatjuk meg. Ráadásul olyan dalok is vannak ezekben, amelyeket gyakran obszcén szövegek miatt a népszerűsítő kiadványok természetesen kerültek. A magyar népdalgyűjtés aranykorának dokumentumai szinte a rácsodálkozás, a felfedezés pillanatait keltik fel bennünk. Nemrégiben Kodály első világháború előtti, hajdani Bars megyei gyűjtésének anyaga jelent meg,¹ előtte Járdányi két világháború közötti kéziratosa anyaga látott napvilágot.² A közelmúltban került a kezembe a neves népzenekutatónak, Tari Lujzának *Pongrácz Zoltán népzene gyűjtése szülőföldjén* című kötete egy csaknem elfeledett felvidéki gyűjtő kicsiny, de annál értékesebb anyaga a két világháború közötti időkből.³

Nem tudok kitérni az említett kötetek méltatására, pusztán egy apróságot szeretnék kiemelni egy Pongrácz Zoltán által a Komárom megyei Kamocsán lejegyzett dal szövege kapcsán. (20. dal 64. oldal). A szöveg így hangzik:

„Fölmászott a bihal a kútra
Engem rózsám ne csalogassál,
Mert ha engem megcsalogatolsz
Meg kő hanyi (halni) szégyenletembe.”

Meghökkenítő a szöveg. A bivaly (*bihal*) hogyan mászhat föl a kútra? Nonszensz. Ám ez csak a „kezdőkép”, amelyből következne (de nem következik) a további mondanivaló, ami nem más, mint fenyegetés a szeretőnek címezve: ha nem hagy föl a „csalogatással”, párja meghal szégyenletében. A kezdőkép és a „fenyegetés” azonban nincs logikai kapcsolatban egymással.

19 Budapesti Hírlap 1913. június 5. 12.

1 *Kodály Zoltán*: Kodály Zoltán Bars megyei népdalgyűjtése. Budapest, 2018.

2 *Fehér Anikó*: „Kis Kibédből nékem el kell menni...”. Járdányi Pál, a népzenekutató. Budapest, 2018.

3 *Tari Lujza*: Pongrácz Zoltán népzene gyűjtése szülőföldjén. Budapest, 2018.